

ASPEKTUAL MA'NO SHAKLLANISHIDA ARGUMENTLAR FAOLLASHUVI

S. Sarimsoqov ¹

Annotatsiya:

Ushbu maqolada argumentlarni ifodalashda leksik semantik, leksik sintaktik aspektlari orqali ma'no shakllanishi haqida fikr mulohazalar keltirilgan. Bundan tashqari, Argument Structure va Predicate-Argument Structure atamasi bo'yicha olimlar tomonidan ko'rib tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: leksik sintaktik, Predicate-Argument Structure, tematik tarkib, leksik semantika, ichki argument, nominativ, akkuzativ, NP argumenti, predlog, parametr

doi: <https://doi.org/10.2024/aw902918>

Argumentlar tuzilishini ifodalashda (achievement) natijani tashkil etuvchi ikkita asosiy o'zgarishlar mavjud. Birinchisi, semantik va sintaktik ma'lumotlar alohida bo'lishi kerakligini tan olishdir. Argumentlar tuzilishining dastlabki versiyalaridan biri, tematik tarkib, tartibsiz tematik vazifalarning oddiy shakli (masalan, fe'l uchun, put): (5) PUT: <Agent, Theme, Location> emas, balki argumentlarning miqdoriy ko'rsatkichlari ham e'tiborga olinadi. Aspektga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarda tematik vazifalar sintaktik hodisalarda muhim o'rin tutadimi yoki yo'qmi, degan jiddiy bahs-munozaralar mavjud. Shuningdek, ular umuman leksik-semantik ma'lumotlarni ifodalashning to'g'ri vositasimi yoki yo'qmi, degan masalalar ochiq qolmoqda. Ammo leksik birlikning semantik tabiati qanday bo'lishidan qat'i nazar, argumentlar tuzilishining aniq sintaktik ko'rinishi mavjud deyiladigan yakdil mulohazalar yo'q [1]. M.Zubisarreta, M.Rappaport va B. Levin kabi tilshunoslar aspektual tarkib hamda predikat semantikasi bir-biriga moslashishini qayd etadi [2, 3]. Lekin ushbu tilshunoslar qo'llagan "argument structure" atamasida berilgan ta'riflar bir-biridan ma'lum ma'noda farq qiladi. Ba'zilar uchun u fe'l haqidagi faqat leksik sintaktik ma'lumotlarni o'z ichiga oladi [2]. Rappaport va Levin leksik sintaktik ifodalash uchun "Predicate-Argument Structure" (predikat+argument tarkib PAT) atamasidan foydalanishadi, ular leksik semantik tarkibdan (Lexical Conceptual Structure or LCS) ajratib turadi [3]. J.Grimshou fe'l haqidagi leksik sintaktik ma'lumotlar bilan kesishadigan ikki turdagi leksik semantik ma'lumotni (tematik va aspektual) o'z ichiga olgan yanada yuqori ifodalangan argument tuzilishiga ega [4] ekanligini ta'kidlaydi. Ushbu mualliflar ishlatgan tizimlar va terminologiyani xilma-xilligiga qaramay, ular predikat xususiyatlarining aniq va mustaqil leksik sintaktik ifodasi mavjudligini, uni leksik semantikaga aylantirib bo'lmaydi, degan fikrni ilgari suradi.

Argumentlar tuzilishini ifodalashdagi ikkinchi asosiy rivojlanish ko'proq tuzilmani ishlab chiqishdir. Yuqoridagi oddiy tematik tarkib atamasi M. Zubisarreta, M. Rappaport va B. Levinlar kiritgan tavsif o'rtasidagi farq ko'p jihatdan tuzilmalarda birikmalar o'rtasidagi farqda yaqqol ko'zga tashlanadi.

¹ Sarimsoqov Sirojiddin Shoyzoqovich, SamDCHTI katta o'qituvchisi

E. Uilyams tashqi argument tushunchasini kiritdi. Bunda fe'ning leksik ma'nosidan tashqari frazema tarkibida shakllangan hamda fe'l so'z birikmasida hosil bo'lgan tematik mavzudagi otli iboraga (NP) argument vazifasini bajarishda yuzaga keladigan mazmun nazarda tutiladi. Bu dalil har doim sintaktik mavzuga aylanadi. M. Zubisarretaning ta'kidlashicha esa, fe'ning boshqa argumentlaridan boshqa hech narsa bilan bog'lanmagan yagona argumentga ega ekanligi bilan ajralib turadi (x); va burchakli qavslar (x) tashqarisida bo'lish orqali M. Rappaport va B. Levin tavsiflaridan farq qiladi. Fe'ning qolgan argumentlari ichki argumentlar bo'lib, fe'l iboraning ichida paydo bo'ladi (D - strukturada). Bundan tashqari, ichki to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita argumentlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin [6]. Bunda fe'ning to'g'ridan-to'g'ri ichki argumenti D - strukturadagi fe'l tomonidan boshqariladigan va o'zining tematik rolini bevosita fe'ldan oladigan NP argumentidir. Ushbu tavsiflarida esa bu y argument asosiy bo'lib, birinchi ifodadagi fe'lga bevosita bog'langanligi va ikkinchisida tagiga chizilganligi bilan ajralib turadi. Bilvosita ichki NP argumentlari predlog (ingliz tilidagi kabi) yoki ayrim tillarda nominativ yoki akkuzativdan boshqa holat belgisi bilan boshqariladi. Bilvosita NP argumentlari o'zlarining tematik rollarini predlogdan (yoki hol belgisidan) yoki fe'l bilan birgalikda yuklamadan (yoki hol belgisidan) oladi. Ular to'g'ridan-to'g'ri fe'ldan tematik rollarni olmaydi. Bular yuqoridagi ko'rinishlardagi z argumentlari bo'lib, o'rin oluvchi predlog bilan bog'lanishi bilan ajralib turadi.

Yuqorida tilga olingan mualliflarning aksariyati buni taklif qiladi. Argument sifatida hodisaning kichik qismlarini bog'lanishi mumkin bo'lgan yagona darajali parametrning ko'rinishini e'tiborga olinadi. Bu ko'pchilik aspektual tizimlarning mavjudligi bilan bog'liq. Aspektual tahlil orqali yagona darajali parametrga ega fe'llarning, holatni o'zgartiruvchi fe'llarning va yo'nalish fe'llarning o'lchov xatti-harakatlarini birlashtirishi mumkin. Bu orqali obyektning fazaviy darajasi va vaqt o'rtasidagi omomorfizm qo'shimcha mavzuli fe'llarni boshqarish, masofa va vaqt o'rtasidagi omomorfizm yo'nalish fe'llarini boshqarish, ularni makon va vaqt o'rtasidagi umumiy gomomorfizm ostida birlashtirilish mumkinligidan dalolat beradi. Ammo, agar bosqichma-bosqich o'lchov parametrining keyingi mavhumlik kiritilmasa, ularni holat o'zgarishi fe'llari bilan birlashtirish mumkin emasligi ko'zga tashlanadi. Bunday parametrning mavjudligi semantik fakt bo'lib, tabiiy tillarning semantikasi orqali faollashadi. Ushbu parametrning mavjudligi semantikada ifodalanishi orqali muayyan xususiyat nima ekanligini grammatik shakl emas, balki pragmatik yoki semantik bilim aniqlashi ko'zga tashlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Jackendoff R. *The Status of Thematic Relations in Linguistic Theory. Linguistic Inquiry* 18(3): 1987. -P. 369-411.
- [2]. Zubizarreta M. L. *Levels of representation in the lexicon and in the syntax. Dordrecht: Foris, 1987. -P. 198.*
- [3]. Levin B. and Rappaport M. *The formation of adjectival passives. Linguistic Inquiry* 17.4. 1986. -P. 623-662.
- [4]. Grimshaw J. *Argument Structure* MIT Press: Cambridge, MA. 1990.
- [5]. Jackendoff R. *Semantic Structures. Cambridge, Mass.: MIT Press. 1990.*